

علوم و فنون دوازدهم-درس دوم-پایه های آوایی ناهمسان

یادآوری (اوزان همسان)

وزن: تداوم و درپی هم آمدن پایه های آوایی و نظم یکنواخت حاصل از چینش هجاها است.

پایه های آوایی در اوزان همسان چون قطعات سالم و پرنقش و نگار کاشی است که یک تصویر هنری را کامل می کنند.

امادر اوزان ناهمسان ، بعضی ازین این کاشی ها شکسته اند و ودرک زیبایی حاصل از تصویری که می سازند، اندکی دشوار است.

مفاعیلن ،مفاعیلن مفاعیلن ...یک احساس هنری کامل را به خواننده وشنونده القا می کند.

اما در وزن « مفاعیلن ،مفاعل،فعلن »:قطعات دوم وسوم با قطعه اول یکسان نیست،ودرک واحساس موسیقی حاصل از آن ،درنگ و تامل بیشتری می خواهد.

اوزان همسان

این اوزان دو دسته اند:

۱) اوزان همسان تک لختی(تکراری):دراین اوزان،چینش هجاها یکنواخت و تکراری است و هرمصراع از پایه های آوایی تکراری و منظمی تشکیل شده است.و به روش،دسته های هجایی ۳تا۳ یا ۴تا۴ برش داده می شوند.

*کجا بودم کجا رفتم کجایم من نمی دانم/به تاریکی درافتادم ره روشن نمی دانم

نشانه های هجایی:چهار بار مفاعیلن U - - - است.

*موسیقی و آهنگ بیت زیر با بیت قبل یکی است ،زیرا نشانه های هجاها و پایه های آوایی یکسانی دارند.

کسی کز عشق خالی شد فسرده است / گرش صد جان بود ، بی عشق مرده است

ک سی کز عشق U - - - مفاعیلن

ق خالی شد U - - - مفاعیلن

ف سر دست U - - - فعولن

توجه: در این اوزان رکن پایانی ملاک نیست چون رکن پایانی دچار تغییر می شود، و یک یا چند هجای آن حذف می گردد.

اوزان همسان دولختی

در این اوزان، هر مصراع از ۴ پایه ی آوایی (رکن) کامل تشکیل می شود. هر مصراع از دو لخت و پاره ی همگون ساخته می شود.

***هر لخت یک واحد موسیقایی و آوایی است یعنی دو پایه آوایی با هم یک «وزن واژه» می سازند.

***هر لخت یا نیم مصراع، حکم یک مصراع و هر مصراع حکم یک بیت را دارد.

***در این اوزان، پایه های آوایی، به ترتیب، فرد با فرد و زوج با زوج یکسان هستند.

***برش پایه های این اوزان، اغلب ۳ تا ۴ تا / ۴ تا ۳ تا است. در مواردی ۲ تا ۳ تا: فع لن فعولن و گاهی ۴ تا ۱ است: مستفعلن فع

***مهمترین ویژگی این اوزان، تکرار متناوب ارکان است.

***ویژگی های دیگر: مکث پایان نیم مصراع، تقسیم مصراع به دو نیم مصراع، بلند بودن هجای پایان نیم مصراع، و... از ویژگی های این اوزان است.

اوزان ناهمسان

اهداف آموزشی درس:

۱- آشنایی با مفهوم پایه های آوایی ناهمسان

۲- توانایی درک مفهوم «وزن واژه» و نشانه های هجایی.

۳- کسب مهارت در تقسیم بیت و مصراع، به نشانه های هجایی ناهمسان.

۴- توانایی درست و دقیق خواندن شعر و هم چنین تشخیص آهنگ شعر و وزن از طریق شنیدن.

۵- تقویت مهارت خوانش صحیح شعر بر اساس پایه های آوایی و وزن واژه ها.

***اوزانی هستند که نشانه های هجاها و پایه های آوایی، نظم تکراری و یکنواختی ندارند.

اگر پایه های آوایی تغییر نمی کردند و زحافات عروضی نبود، اوزان شعر فارسی بسیار کمتر از آنچه هست می بود.
-تغییر در پایه های آوایی، اوزان جدیدی ساخته است.

-دیگر این که، قواعد وزن فرع بر شعراست.

-اهل فن و موسیقی، براساس ماهیت موسیقی شعر فارسی برای شعر قواعد نوشته اند.

**درک وزن و موسیقی در اوزان ناهمسان اندکی دشوار است، زیرا درنگ منظم و یکنواختی در چینش نشانه های هجایی و پایه های آوایی وجود ندارد.

پیش از آموزش این درس، دانش آموزان اوزان همسان را آموخته است.

روش های پیشنهادی

*روش مقایسه: ایاتی از اوزان همسان و ناهمسان بر تخته بنویسیم و بخوانیم، واز دانش آموزان بخواهیم که با دقت گوش دهند تا تفاوت اوزان همسان و ناهمسان را درک کنند.

با استفاده از سازهای موسیقی و آهنگ های مناسب، دانش آموز را با موسیقی اوزان ناهمسان آشنا کنیم.

*روش دیگر، این است که پایه های آوایی جدید کتاب را بر تخته بنویسیم، تقطیع و علامتگذاری کنیم واز دانش آموزان بخواهیم واژه های معادل هر «وزن واژه» را بگویند.

فعلن: U U - د ل من

درک وزن و موسیقی به میزان انس گوش و روح با موسیقی شعر فارسی دارد. هرچه تمرین و تکرار بیشتر باشد، آموزش عمیق تر و پایدارتر خواهد بود.

به بیت زیر توجه کنید: به آسمان نرسد هر که خاک پای تو نیست / فرو رود به زمین هر که درهوی تو نیست

بِ آسِ مان : U - U - مفاعلن

نَ رِ سَدَ هَر : UU - - فعلاتن

کِ خَاکِ پا : U - U - مفاعلن

ی تُ نِیَسْت : UU - فعل

به بیت زیر توجه کنید:

**ای کاش دلت از دل تنگم خبری داشت/ یا ناله ی من در دل سنگت اثری داشت

ای	کا	ش	د	لت	از	د	ل	تن	گم	خ	ب	ری	داشت
-	-	u	u	-	-	u	u	-	-	u	u	-	-

وزن: مستفعل، مستفعل، مستفعل، مستف

بیت به روش : مفعولُ مفاعیلُ مفاعیلُ فعولن، نیز تقطیع می شود.

اما کتاب روش اول را اصل قرار داده است، چون هم آهنگی و نظم به سامان تری، در تکرار، - UU (مستفعل)

احساس می شود. چون نامگذاری اوزان و تغییرات آن، بجز چند وزن اصلی در کتاب نیامده، تفاوتی ندارد.

بیت دیگر:

او را به رنگ و بوی نگویم نظیر نیست / گلبن نظیر اوست، ولی دلپذیر نیست

تقطیع هجایی

او	را	ب	رن	گ	بو	ی	ن	گو	یم	ن	ظی	ر	نیست
-	-	u	-	u	-	u	u	-	-	u	-	u	-
گل	بن	ن	ظی	ر	او	ست	و	لی	دل	پ	ذی	ر	نیست

نشانه وخوشه های هجایی، یکنواخت نیست، ونظم همسانی در چینش هجا ها دیده نمی شود. پس وزن

بیت «تاهمسان» است

پایه های این وزن : مستفعلن / مفاعل / مستفعلن / فعل، است.

**به دلیل شباهت بیشتر هجاها و پایه های آوایی یکسان، دو مستفعلن، این روش را ترجیح دارد. زیرا دربرش پایه

های آوایی، اولویت با روشی است که پایه های آوایی یکنواخت بیشتری دارد.

خود ارزیابی

۱- با خوانش درست بیت ها و درک پایه های آوایی هر بیت، مشخص کنید که وزن کدام بیت همسان و کدام بیت ناهمسان است.

الف) آب زنید راه را هین که نگار می رسد /مژده دهید باغ را بوی بهار می رسد "مولوی"

آ	ب	ز	نی	د	را	ه	را	هین	ک	ن	گا	ر	می	ر	سد
مژ	د	د	هی	د	با	غ	را	بو	ی	ب	ها	ر	می	ر	سد
-	U	U	-	U	-	U	-	-	U	U	-	U	-	U	-

وزن: مفتعلن مفاعلهن مفتعلن مفاعلهن

(نام بحر: رجز مثنی مطوی مخبون)

*همسان دو لختی

ب) دلم سر به هامون رها می پسندد/سرم بالش از صخره ها می پسندد "شهریار"

د	لم	سر	ب	ها	مون	ر	ها	می	پ	سن	د
س	رم	با	ل	شز	صخ	ر	ها	می	پ	سن	د
u	-	-	u	-	-	u	-	-	u	-	-

وزن: فعولن فعولن فعولن فعولن

بحر: متقارب مثنی سالم

اختیار زبانی: هجای (شز) حذف همزه است

*همسان

پ) باز این چه شورش است که در خلق عالم است؟/باز این چه نوحه و چه عزا و چه ماتم است؟ "محتشم کاشانی"

با	زین	چ	شو	ر	شس	ت	ک	در	خل	ق	عا	ل	مست
با	زین	چ	نو	ح	و	چ	ع	زا	و	چ	ما	ت	مست
-	-	u	-	u	-	u	u	-	-	u	-	u	-

وزن: مفعول فاعلات مفاعیل فاعلهن

مستفعل مفاعل مستفعل فعل

بحر: مضارع مثنیٰ اُخْرِبْ مَکْفُوفٍ مَحْذُوفٍ (صرفاً جهت مطالعه)

اختیارات شاعری: مصراع اول: هجای ۲، ۶، ۱۴ و مصراع دوم: هجای ۲ و ۱۴: حذف همزه/اختیار وزنی: بلند بودن هجای پایان مصراع

*ناهمسان

ت) گشته ام در جهان و آخر کار / دلبری برگزیده ام که مپرس "حافظ"

گَش	تِ	اَم	دَر	جَ	ها	نُ	آ	خِ	رِ	کار
دِل	بَ	رِی	بَر	گُ	زِی	دِ	اَم	کِ	مُ	پُرس
-	u	-	-	u	-	u	-	u	u	-

وزن: فاعلاتن مفاعلن فَعَلَن

بحر: خفیف مخبون محذوف (مقصور)

اختیار وزنی: بلند بودن هجای پایان مصراع

*ناهمسان

ث) دل نیست کبوتر که چو برخاست نشیند / از گوشه بامی که پریدیم، پریدیم "وحشی بافقی"

دِل	نِی	سِت	کَ	بُو	تَر	کِ	چُ	بَر	خَا	سِت	نِ	شِی	نَد
اَز	گُو	شِی	یِ	بَا	مِی	کِ	پَ	رِی	دِی	م	پَ	رِی	دِیَم
-	-	u	u	-	-	u	u	-	-	u	u	-	-

وزن: مفعول مفاعیل مفاعیل فعولن

مستفعل مستفعل مستفعل مستف

بحر: هزج مثنیٰ مخبون محذوف (مقصور)

اختیار وزنی: بلند بودن هجای پایان مصراع

*ناهمسان

ج) شفای این دل بیمار جز لقای تو نیست/طیب جان خرابم کسی وراى تو نیست "اسیری لاهیجی"

شَ	فا	ی	این	دِ	ل	بی	ما	ر	جُز	ل	قا	ی	ثُ	نیست
ط	بی	بِ	جا	ن	خ	را	بِم	ک	سی	وَ	را	ی	ثُ	نیست
u	-	u	-	u	u	-	-	u	-	u	-	u	u	-

وزن: مفاعن فعلاتن مفاعن فعلن

بحر: مجتث مثنی مخبون محذوف (مقصور)

اختیار وزنی: بلند بودن هجای پایان مصراع

*ناهمسان

۲- بیت های زیر را تقطیع هجایی کنید و مرز پایه های آوایی هر بیت را مشخص کنید.

الف) راستی کن که راستان رستند/ راستان در جهان قوی دستند "اوحدی مراغه ای"

را	س	تی	گن	ک	را	س	تان	رَس	تند
را	س	تان	دَر	ج	هان	ق	وی	دَس	تند
-	u	-	-	u	-	u	-	-	-

وزن واژه: فاعلاتن مفاعن فع لن

بحر: خفیف مسدس مخبون اصلم

اختیار وزنی: بلند بودن هجای پایان مصراع

*ناهمسان

ب) محمد کآفرینش هست خاکش /هزاران آفرین بر جان پاکش "نظامی"

مُ	حَم	مَد	کا	ف	ری	نِش	هَس	ت	خا	کش
ه	زا	ران	آ	ف	رین	پَر	جا	ن	پا	کش
u	-	-	-	u	-	-	-	u	-	-

وزن واژه ها: مفاعیلن مفاعیلن فعولن

بحر: هزج مسدس محذوف

اختیار شاعری: حذف همزه

*همسان

پ) با آنکه جیب و جام من از مال و می تهی است/ما را فراغتی است که جمشید جم نداشت "فرخی یزدی"

پا	آن	ک	جی	ب	جا	م	م	نَز	ما	ل	می	ت	هیست
ما	را	ف	را	غ	تی	ست	ک	جَم	شی	د	جَم	ن	داشت
-	-	u	-	u	-	u	u	-	-	u	-	u	-

وزن واژه: مفعول فاعلات مفاعیل فاعلن

مستفعلن مفاعل مستفعلن فعل

بحر: مضارع مثنیٰ اخرب مکفوف محذوف (مقصور)

اختیار شاعری: حذف همزه: هجای ۹ و ۱۴ مصراع اول و هجای ۶ مصراع دوم

اختیار وزنی: بلند بودن هجای پایان مصراع

*ناهمسان

ت) آتش حب الوطن چو شعله فرزند / از دل مؤمن کند به مجمره اسپند "ادیب الممالک فراهانی"

آ	ت	ش	حُب	بُل	وَ	ظَن	چ	شُع	ل	ف	رو	زُد
اَز	دِ	لِ	مُو	مِن	کُ	نَد	بِ	مِج	م	ر	اِس	پَنَد
-	u	u	-	-	u	-	u	-	u	u	-	-

وزن واژه: مفتعلن فاعلات مفتعلن فع

بحر: منسرح مثنیٰ مطوی منحور

اختیار زبانی: حذف همزه هجای ۵ مصراع اول

وزنی: بلند بودن هجای پایان مصراع *ناهمسان

۳- کدام بیتها دو به دو از نظر وزن با هم یکسان اند؟ الف و ت // ب و پ هم وزن اند

الف: چو بشنوی سخن اهل دل، مگو که خطاست/سخن شناس نه ای، جان من، خطا اینجاست "حافظ"

چ	بش	ن	وی	س	خ	ن	آه	ل	دل	م	گو	ک	خ	طاست
س	خَن	ش	نا	س	ن	ای	جا	ن	مَن	خ	طا	این	جاست	
u	-	u	-	u	u	-	-	u	-	u	-	u	u	-

رکن پایانی در مصراع اول UU-

رکن پایانی در مصراع دوم - -

وزن:مفاعلتن مفاعلتن مفاعلتن مفاعلتن

بحر:مجثث مئمن مخبون محذوف (مقصور)

اختیار زبانی:هجای ۷ مصراع اول-بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه پایان کلمات

اختیار وزنی:ابدال در هجای ۱۳، بلند بودن هجای پایان مصراع

*ناهمسان

ب)جانا نظری که ناتوانم /بخشا که به لب رسید جانم "عراقی"

جا	نا	نَ	ظَا	ری	کِ	نا	تَ	وا	نَح
بِخ	شا	کِ	بِ	لَب	رِ	سی	د	جا	نَح
-	-	u	u	-	u	-	u	-	-

وزن واژه: مفعول مفاعلتن فعولن

مستفعل فاعلات مستف

بحر:هزج مسدس اخرب مقبوض محذوف

*ناهمسان

پ)برداشته دل ز کار او بخت /در ماند پدر به کار او سخت "نظامی"

بَر	دا	ش	تِ	دِل	زِ	کا	رِ	او	بَخْت
دَر	ما	ند	پِ	دَر	بِ	کا	رِ	او	سَخْت
-	-	u	u	-	u	-	u	-	-

وزن:مفعول مفاعلتن فعولن

مستفعل فاعلات مستف

بحر:هزج مسدی مقبوض محذوف

اختیار وزنی: بلند بودن هجای پایان مصراع

*ناهمسان

(ت) بیا به خانه آلاله هاسری بز نیم/ز داغ بادل خود حرف دیگری بز نیم "قیصر امین پور"

بِ	یا	بِ	خا	نِ	یِ	آ	لا	لِ	ها	سَ	ری	بِ	زَ	نِیچ
زِ	دا	غِ	با	دِ	لِ	خَد	حَر	فِ	دی	گَ	ری	بِ	زَ	نِیچ
u	-	u	-	u	u	-	-	u	-	u	-	u	u	-

وزن واژه: مفاعله مفاعله مفاعله مفاعله

بحر: مجتث مثنی مخبون محذوف

اختیار وزنی: بلند بودن هجای پایان دو مصراع

کوتاه تلفظ کردن "بی" در بیا، اختیار شاعری نیست و باید کوتاه تلفظ شود (تبصره ۲ عروض دکتر وحیدیان کامیار)

*ناهمسان

۴- نشانه های هجایی بیت های زیر را به دو صورت برش بنویسید؛ پس از تعیین پایه های آوایی، وزن هر یک را بنویسید.

الف) همت طلب از باطن پیران سحر خیز/ زیرا که یکی را ز دو عالم طلبیدند "فروغی بسطامی"

هِم	مَت	ط	لَ	بَر	با	طِ	نِ	پِی	را	نِ	سَ	حَر	خِیز
زِی	را	کِ	یِ	کِی	را	زِ	دُ	عَا	لَم	طِ	لَ	بِی	دَنَد
-	-	u	u	-	-	u	u	-	-	u	u	-	-

با این روش تقطیع شود: ناهمسان است.

هِم	مَت	ط	لَ	بَر	با	طِ	نِ	پِی	را	نِ	سَ	حَر	خِیز
زِی	را	کِ	یِ	کِی	را	زِ	دُ	عَا	لَم	طِ	لَ	بِی	دَنَد
-	-	u	u	-	-	u	u	-	-	u	u	-	-

وزن: مستفعل مستفعل مستفعل مستفعل به این شیوه ی تقطیع: همسان است

بحر: هزج مثنی اعراب مکفوف محذوف

با روش دوم تقطیع وزن بیت: رجز مثنی مکفوف احد

ب) کشتی شکستگانیم، ای باد شرطه بر خیز/باشد که بازبینیم دیدار آشنا را "حافظ"

کِش	تِی	شِ	کَس	تِ	گَا	نِیْم	اِی	بَا	دِ	شُر	طِ	بَر	خِیْز
بَا	شَد	کِ	بَا	ز	بِی	نِیْم	دِی	دَا	رِ	آ	شِ	نَا	رَا
-	-	u	-	u	-	u	-	-	u	-	u	-	-

وزن: مفعول فاعلاتن مفعول فاعلاتن، وزن همسان دو لختی است.

کِش	تِی	شِ	کَس	تِ	گَا	نِیْم	اِی	بَا	دِ	شُر	طِ	بَر	خِیْز
بَا	شَد	کِ	بَا	ز	بِی	نِیْم	دِی	دَا	رِ	آ	شِ	نَا	رَا
-	-	u	-	u	-	u	-	-	u	-	u	-	-

مستفعلن فعولن مستفعلن فعولن

بحر: مضارع مثنیٰ اخرب / رجز مثنیٰ مملع

*همسان دو لختی

پ) ای سرو بلند قامت دوست/وه که شمایلِت چه نیکوست "سعدی"

اِی	سَر	وِ	بُ	نَ	دِ	قَا	مَ	تِ	دُوسْت
وَه	وَه	کِ	شَ	مَا	یِ	لَ	چِ	نِی	کُوسْت
-	-	u	u	-	u	-	u	-	-

وزن: مفعول مفاعِلن فعولن

*وزن ناهمسان

اِی	سَر	وِ	بُ	نَ	دِ	قَا	مَ	تِ	دُوسْت
وَه	وَه	کِ	شَ	مَا	یِ	لَ	چِ	نِی	کُوسْت
-	-	u	u	-	u	-	u	-	-

وزن: مستفعل فاعلاتن مستف *وزن ناهمسان

ت) لبخند تو خلاصه ی خوبی هاست/لختی بخند خنده ی گل زیباست

لَب	خَن	دِ	تُ	خُ	لَا	صِ	یِ	خُو	بِی	هَاسْت
لَیْخ	تِی	بِ	خَن	دِ	خَن	دِ	یِ	گُل	زِی	بَاسْت
-	-	u	-	u	-	u	u	-	-	-

برش اول: مفعول /فاعلات /مفاعیلن

بحر: هزج مسدس اخرج مکفوف

*وزن ناهمسان

برش دوّم: مستفعلن / مفاعل /مفعولن

بحر: رجز مسدس مشکول مقطوع

*وزن ناهمسان

اختیارات شاعری: هجای ۴ مصرع اول: اختیارزبانی: بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه پایان کلمات/حذف همزه، هجای ۱۱ هر دو مصرع // اختیاروزنی: بلند بودن هجای پایان مصرع

*وزن ناهمسان

۵- بیت ادیب الممالک را در خود ارزیابی شماره ۲ از نظر قلمرو فکری تحلیل کنید.

وقتی عشق به وطن بردل و جان انسان اثر بگذارد، سراسر وجودش دگرگون می شود.

مفهوم: اشاره به حب الوطن من الایمان/اهل ایمان دوستدار وطن هستند

قرابت معنایی :

*کمند جذبه حب الوطن از وادی غربت/به دریا همچو سیل خوشخرام آورد مستان را "صائب تبریزی"

*از آن حب الوطن ایمان پاکست/که معشوق اندرون جان پاکست "عطار"

توجه: نام بحر ها صرفاً جهت دانش افزایی دبیران در تمرین ها آمده است و برای کلاس درس و دانش آموزان فقط ۴ بحر که در پایان کتاب علوم و فنون دوازدهم آمده است مهم است و در کنکور و سوال آزمون پایانی خواهد آمد.

تهیه و تدوین : **استاد جعفر میرزایی ، استان کرمانشاه** / گروه دبیران ادبیات ایران / تاریخ کارگاه: ۲۸ مرداد ۱۳۹۷

«فایل های تحلیل کلیه دروس فنون دوازدهم در پیام رسان ایثا و وکانال ادبیات جامع دوازدهم هم قرار می گیرد.»